

Бундан 26 йил муқаддам қиш кунлари юз берган ўша машъум ҳодиса мени тамоман бошқа одамга айлантирди. Баъзан ўтмишни эсларканман, ичимни аламли изтироб тилкалай бошлайди.

Бу йил ёз кунларининг бирида Покистондан эски қадрдоним, отамнинг дўсти Раҳимхон қўнғироқ қилиб, тез етиб боришим лозимлигини айтди. Ошхонада турганча телефонни қулоғимга босиб, унинг таҳдикали овозини тингларканман, бу шунчаки таклиф эмаслигини англадим. Беихтиёр хаёл мени ўтмишга чорлади, кечирилмас гуноҳларим ҳақидаги эски хотиралар кўз олдимда жонланди.

Суҳбатни тугатиб, сайрга отландим. Йўлим Спрекелс кўли бўйлаб, «Олтин дарвоза» хиёбонининг шимолий чегараларидан ўтарди. Қиёмга келган қуёш нурлари кўл сатҳида жилваланар, сув юзида ўйинчоқ кемачалар елканларини шишириб сузиб юрарди.

Одамлар, дарахтлар, шамол тегирмонлари... бари-барини пастда қолдирганча варраклар Сан-Франциско осмони узра беармон учарди. Шу онда қулоғимга Ҳасаннинг сўзлари чалингандек бўлди: «Сен учун минг марталаб...»

Варракларни жонидан ортиқ кўрадиган, улар қўнадиган жойни аниқ чамалаб, ҳаммадан

олдин ўша жойга бориб турадиган, тиртиқ лабли болакайнинг бу сўзлари миямда қайта-қайта акс садо берарди.

Мен мажнунтол тагидаги ўриндиққа чўқарканман, Раҳимхоннинг телефонда айтган сўнги сўзларини эсладим: «ўтмишдаги хатоларингни тузатишинг, номингни оқлаб олишинг учун қулай фурсат туғилди».

Мен осмондаги варрақларга қараб, Ҳасан ҳақида, Бобо ҳақида, Али ҳақида ўйлардим, Кобулни хотирлардим, 1975 йилнинг қиш кунларига қадар бўлган ҳаётимни бир қур кўз олдимга келтирдим. Ана шу қиш мени ўзгартирди, ўша қиш мени бутунлай бошқа одамга айлантди.

* * *

Ҳасан билан болаликдан дўст эдик. У билан кўпинча уйимиз олдида ўсган терақлар шоҳига мингашиб олиб, чўнтагимиздаги ёнғоқ ва тутмайизларни еб ўтирардик, қўлимиздаги ойна парчаси билан деворларга қуёш нурини йўналтирардик. Лунжимизни қуруқ меваларга тўлдириб, уларни бир-биримиз томон ирғитардик.

Мана, мен Ҳасаннинг дарахт бутоқлари ва шоҳларидан алоҳида ажралиб турган қиёфасини аниқ-тиниқ кўриб турибман: юзи дум-думалоқ, бурни катта, хиёл япасқи, қисик кўзлари бир қараса сарғиш, бир қараса кўкиш ёки зангори порлагандек бўлади, қулоқлари кичкина, чаккасига ёпишиб турибди, пастки тиртиқ лаби ортидан оппоқ тишлари кўриниб турибди, худди моҳир хитой устаси қулиб турган боланинг қўғирчоғини ясай туриб, унинг лабини билмасдан кесиб қўйгандек...

Гоҳида мен дарахт шоҳида ўтирганча Ҳасанни кўшнимизнинг немис овчаркасини рогаткаси-дан ёнғоқ билан нишонга олишни сўрардим. Бу гапимга у дарров кўна қолмас, аммо илтимос қилиб сўрасам, йўқ ҳам деёлмасди. У ҳамиша менинг барча илтимосларимни бажо келтирарди. Дарвоқе, рогатка отишда унга тенг келадигани йўқ эди.

Гоҳида хизматкоримиз, Ҳасаннинг отаси Али бизни кўриб қолса, бизни беозоргина қойиб, пастга туширарди. Кейин кўлимиздан ойна парчасини олиб, унда шайтони лаиннинг қиёфаси акс этиши ва мусулмонларни ибодатдан чалғитиши, шу тариқа биз ғофил бандаларни калака қилиши мумкинлигини айтарди.

Гарчи ҳамма хунук қилиқларни мен ўйлаб чиқарсам-да, бирор марта ҳам мени сотмас, ҳамма айбни бўйнига олганча, қийшайиб тура-верарди.

Қизил фишдан тикланган ҳовлимиз дарвоза-сига олиб борадиган йўлак ёқасида қатор терак-лар экилганди. Темир панжарали дарвозамиз ичкарига қараб очиларди. Ҳовлимизнинг тўри-да яна бир чиқиш эшиги ўрнатилганди.

Менинг отамни Бобо деб чақирарди. (Мен ҳам шундай деб атай қолай!) Бизнинг уйимизни Кобул шимолидаги бадавлат одамлар яшайдиган туман – Вазир-Акбархондаги энг ҳашаматли қаср деса ҳам бўларди. Ҳовлимизда сара гуллар кулф уриб очилиб ётар, мрамр поли ва кенг ойнали хоналарда энг қиммат гиламлар тўшалган, шифтда биллур қандиллар очилиб турарди. Менинг ва отамнинг хонаси уйнинг иккинчи қаватида ёнма-ён жойлашган эди. Ҳамиша та-

маки ва долчин ҳиди анқиб турадиган отамнинг хонасига кўпинча унинг танишлари меҳмон бўлиб келар, Али уларии тушликда ширин таомлар билан сийлагач, алламаҳалгача сигарет чекиб, бизнес, сиёсат ва футбол ҳақида суҳбатлашишарди. Одатда бундай пайтлар биз, болаларни бу хонага киритишмасди.

Биринчи қаватдаги меҳмонхонада Бобомнинг 1931 йилда қирол Нодиршоҳ билан, овда ўлжа олинган кийик ёнида елкаларида милтиқ, оёқларида қўнжи узун этикда тушган расми, ота-онамнинг тўй куни тушган суврати, уларнинг ёнида эса, мен, отам ва Раҳимхон акс этган яна бир сурат осилганди. Негадир бу суратда мен отамнинг эмас, Раҳимхоннинг панжаларидан маҳкам сиқиб турардим. Катта, кенг ошхонамизда эса, қизил ёғочдан ишланган стол, унинг атрофида ўттизтача стул терилган бўлиб, бу ерда отамнинг яқин дўстлари иштирокида турли хил зиёфатлар ўтказиларди.

Катта ойнаванд, сурма эшик ярим доира кўринишидаги айвонга олиб чиқар, у орқали эса, орқа ҳовлига – боғимизга ўтишимиз мумкин эди. Томорқамизнинг бир четида Бобо билан Али ер чопиб, помидор, ялпиз, қалампир ва девор остидаги қатор жўякда маккажўхори экишарди. Биз Ҳасан билан бу жўякни «мажмағил маккажўхори девори» деб атардик.

Боғнинг жанубий қисмида пахсадан тикланган, мўъжазгина кулба қўққайиб турар, унда ота-бола хизматкор Али билан Ҳасан яшашарди. Мен ота ҳовлимда роппа-роса ўн саккиз йил яшаган бўлсам, бу кулбага бир неча мартагина кирган эдим, холос.

Ҳасанларнинг уйида иккита керосин-чироқ, ранги униққан палос, иккита эски тўшак ва девордаги «Аллоҳу акбар» калимаси мунчоқ билан тикилган гиламчадан бошқа кўзга кўринадиган бирор нарса йўқ эди. Бу гиламчани отам Али учун Машҳаддан сотиб олган экан. Уй шу қадар ғарибона, аммо етарли даражада тартибли ва озода эди.

Кун бўйи Ҳасан билан бирга ўйнасак-да, кеч тушиши билан у ўз кулбаси томон, мен эса, ўзимнинг ётоғимга йўл олардик.

Менинг таваллудимдан бир йил ўтиб, шу кулбада 1964 йилнинг қиш чилласида Санобар Ҳасанни дунёга келтирганди. Менинг онам туғруқ пайтида кўп қон йўқотиш натижасида оламдан ўтган. Ҳасан эса, бир ҳафталик чақалоқлигида онасидан айрилган. Йўқ, Санобар ўлмаган, аммо ундан баттарроқ бўлган: саёқ масхарабозлар тўдасига қўшилиб, қочиб кетганди.

Ҳасан онасини умуман тилга олмасди. Худдики, унинг онаси бу ҳаётида умуман бўлмагандек. У онаси ҳақида ўйлармиди, қайтиб келишини истармиди, худди мен умримда бир марта бўлсин кўрмаган онамни соғингандек у ҳам соғинармиди – буни мен ҳеч қачон билолмасам керак.

Кунларнинг бирида Ҳасан билан уйимиз яқинидаги «Зайнаб» кинотеатрига тушмоқчи бўлдик. Энг яқин йўл «Истиқлол» ўрта мактаби ёнидаги казарма ҳудудидан ўтарди. Отам бу йўлдан юришимизга рухсат бермасди. Аммо у ўшанда дўсти Раҳимхон билан Покистонга кетганди.

Биз девор оша сакраб ўтдик. Казарманинг ботқоқ ҳудудида эски танклар панасида аскар ва зобитлар чекиб, қарта ўйнаб ўтиришарди.

Улардан бири бизни, тўғрироғи, Ҳасанни кўриб қолди ва бизга эшиттириб шеригига тўнғилади:

– Анави ҳазорий болани кўряпсанми? Мен унинг онасини танирдим. У билан жуда яқин эдик. Бир куни анави ариқнинг лабида у билан маишат ҳам қилганман. О, шунақа тўлғаниб жонни олардики. О-оҳ, унинг инграшлари!..

Шериклари қаҳ-қаҳ урганча кулиб юборишди.

...Кинозалда сеанс бошланган, Ҳасан эса, ҳиқ-ҳиқ йиғлаб ўтирарди. Мен унинг елкасидан қучиб овутган бўлдим.

– Ҳасан, у сени кимгадир ўхшатди. У бошқа аёлни айтди. Менга ишонавер...

Ҳасаннинг онаси ҳақидаги узун-қулоқ гапларни мен ҳам кўп маротаба эшитганман. Унинг қочиб кетиши ҳеч кимни таажжубга солмаган экан. Фақат кўпчилик покдомон, Қуръонни ёддан биладиган Али нима учун ўзидан 19 ёш кичкина, бунинг устига енгилтак ва ахлоқсиз аёлга уйланганига тушунолмасди.

Бу эр-хотин аслида амакиваччалар бўлиб, оталарининг қистови билан турмуш қуришган, ҳар иккиси ҳазорийлардан бўлиб, шиа мазҳабига эътиқод қилишарди. Санобарнинг мовий кўзлари, қирмизи ёноқлари ҳар қандай эркакнинг хаёлини ўғирларди. Ҳарқалай, шунақа деб эшитганман.

Алининг эса, бир оёғи болаликдан оқсар, юзлари эса, фалаж натижасида худди ҳайкалникидек қотиб қолган, шунинг учун хурсандлиги ё хафалигини фақатгина кўзларидан пайқаш мумкин эди. Ахир кўзларни бежиз кўнгила ойнасига ўхшатишмайди-да! Бу гап айнан Али учун айтилган эди, гўё...

Санобарнинг салона-мастона юришлари, оппоқ оёқлари ҳар қандай эркакнинг ҳушини ўғирларди. Али эса, қоқшолдан қуриб қолган ўнг оёғини судраб босар, унинг юриши ҳар қандай одамнинг кулгисини қистатарди. Бир куни мен у билан бозорга боргандим: ўшанда унинг орқасидан худди унга монанд қинғир-қийшиқ одимлаб борардим. Гарчи ўнг оёғи унга умуман бўйсун-маса-да, унинг ҳеч қаерга қоқилмасдан, тез-тез, чаққон юриши мўъжизанинг ўзи эди. Мен эса, унга тақлид қиламан деб йўл четидаги ариққа йиқилиб тушишимга сал қолди. Али шунда мен тарафга бир ўтирилдию, бир оғиз ҳам гапирмади.

Қўшни болалар унинг фалажланган юзлари ва антиқа юришларидан ўлардек қўрқишар, шунинг учун болалар унинг орқасидан «Бабалу» (алвасти) деб эрмак қилишарди.

Ота-боланинг юзлари барча ҳазорийларга хос япалоқ, бурунлари пачоқ эди. Бу қавм ҳақида билганим шуки, улар ё мўғуллардан, ё хитойлардан тарқалган. Мактаб дарсликларида ҳам улар ҳақида деярли бирор маълумот топиб бўлмасди. Мен бир гал отамнинг хонасидан онамдан қолган, эронлик бир олимнинг китобини варақлаб, ҳазорийлар ҳақида анча-мунча нарсаларни ўқиб қолгандим. Унда ёзилишича, биз мансуб бўлган пуштун халқи ҳазорийларни асрлар давомида ерга уриб, эзиб, хўрлаб келган. Ўн тўққизинчи асрда ҳазорийлар бу зулмларга чидолмай қўзғолон кўтаришади. Аммо, бу исён ақл бовар қилмас шафқатсизлик ила бостирилган экан.

Китобда ёзилишича, пуштунлар ўтмишда ҳазорийларни қулдек ишлатиб, аёлларни чўри қилиб сотишган, уларини ёқиб, туғилиб ўсган

жойларидан қувиб чиқаришган. Бунинг асосий сабабларидан бири пуштунлар сунний, ҳазорийлар эса, шиа мазҳабига эътиқод қилишарди.

Мен илгари бу гаплардан беҳабар эдим, ҳатто отам ҳам айтмаган. Фақат ҳамма уларга паст назар билан қараб, «пачоқбурун», «сичқонхўр», «ҳаммол эшак» сингари таҳқиромуз сўз ва иборалар билан чақиритини билардим. Чунки, қўшни болалар Ҳасанни кўпинча ана шундай чақиритишарди.

Бир куни мен бу китобни мактабга олиб бориб, ўқитувчимизга кўрсатганимда, унинг пешонаси тиришган:

– Бу ярамас шиалар фақат итдек хор бўлиб ўлишгагина лойиқдирлар, – дегани ёдимда.

Санобар гарчи эри билан бир уруққа мансуб бўлса-да, Алини кўрарга кўзи йўқ эди. Унга эшиттириб, «ер ютсин сени, сендан кўра, қари эшакка текканим яхши эди», деб қарғаб юраркан.

Кейинги пайтларда одамлар орасида айрим шубҳали гаплар ҳам тарқала бошлаган: эмиш-ки, Санобарнинг отаси Али билан ниманидир яширинча келишиб олган, никоҳ эса, шу келишувнинг бир қисми бўлган холос. Айримларнинг фикрича, у фақат амакисининг номини исноддан сақлаб қолиш учунгина уйланган.

Али хотинининг ҳақоратларини ҳам жимгина эшитар, чунки у ҳеч қачон ҳатто ўзига озор етказганларга ҳам қаттиқ гапирмаганди.

Санобар эри ва битта доянинг қарамоғида ўз гўдагини осонликча дунёга келтирган, худди отаси сингари Ҳасан ҳам она қорнидан беозор бўлиб туғилган, ҳамма гўдак йиғлаб туғил-

са, унинг юзида табассум порлаб турган экан. Шунда ҳам Санобар эрига қарата:

– Мана, сенга ўзингга ўхшаган аҳмоқ бола! – дея иддао қилган, чақалогини ҳатто қўлига ҳам олмаган. – Ол, энди у ҳам сенинг устингдан куйиб юрсин!

Унинг бу гапи доя хотиннинг тилида ҳамма ёққа тарқаб кетган бўлса керак.

Шу тариқа орадан бир ҳафта ўтиб, аёл зим-ғойиб бўлган.

Бобо (яъни отам) Ҳасанга бир аввал мени эмизган ҳазорий аёлни энага қилиб ёллаган. Бу аёл бир пайтлар улкан Будда ҳайкали салобат тўкиб турган Бомиён вилоятидан экан.

– У чиройли қўшиқлар куйларди, – дея эсларди Али.

– У қанақа куйларди? – деб сўрардик Ҳасан билан мен, гарчи унинг жавобини олдиндан билсак-да. Биз фақат Алининг ширали овозидан ўша кўҳна қўшиқни эшитишни истардик холос.

Али кўзларини юмганча хиргойи қилишга туншарди:

*Бир баланд тоғ узра чиқдим ногаҳон,
Чорладим Ҳазрат Алини шу замон,
Э, Али, шери худо, шоҳи жаҳон,
Келгилу дилларни этгин шодумон...*

Али қўшиғини тугатиб, бизга бир кўкракдан эмиб катта бўлган одамлар қондош саналишини қайта-қайта уқтирарди.

Ҳа, биз Ҳасан билан эмиқдош ака-ука бўлган эканмиз. Биз Ҳасан билан бир онани эмганмиз,

бир ўтлоққа бирга қадам қўйганмиз. Мен биринчи бўлиб «бобо» деган сўзни айтдим, у эса «Амир», яъни менинг отимни айтиб тили чиққан...

Энди, орадан 26 йил аввалги мозийга, 1975 йилнинг қиш кунларига қайтиб, назар солиб, шу илк сўзлар бизнинг тақдиримизни ҳам белгилаганига амин бўламан.

* * *

Айтишларича, отам Белужистонда Ҳимолай айиғини ўз қўллари билан бўғиб ўлдирган экан. Агар бу гапни бошқа биров ҳақида айтишганда, ўла қолсам, ишонмасдим. Ахир биз афғонлар лоф билан гапиришни ёқтирамыз ва бу бизнинг умуммиллий қусуримизга айланган.

Лекин ҳамма бу гапга ишонарди. Чунки, отамнинг елкасидаги учта тиртиқ ҳам шундан далолат берарди. Мен жуда кўп бу даҳшатли олишув саҳнасини кўз олдимга келтирганман: лекин бу шиддатли курашда отам қайси томонда-ю, айиқ қаердалигини ажратолмай қолардим.

Хуллас, бу ростми, ёлғонми билмадим, лекин Бобо чиндан ҳам баланд бўйли, алпқоматли, паҳлавон, чўрткесар одам эди.

Шу боис, дўсти Раҳимхон уни Тўфон-оға деб атарди. Бир гал у менга «отанг шу қадар қудратлики, ҳатто шайтонни ҳам олдида тиз чўктира олади», дерди. Отам ўзининг икки метрга яқин бўйи, кенг елкалари билан тумонат одам орасига кириб қоладиган бўлса, ҳамма худди тепасида кунгабоқар тургандек отамга ўгирилиб қарарди.

Отам ҳатто уйқусида ҳам ўзининг кимлигини билдириб турарди. Гарчи отамнинг хонаси би-

лан менинг ётоғимни девор ажратиб турса-да, унинг тунги хуррагидан қулоғим том битай дерди. Кўпинча ухлолмасдан, қулоғимга пахта тикар, бошимга кўрпа тортар, аммо бу қудратли овоз бари бир мени топиб оларди. Билмадим. Онам бечора қандай чидади экан бу хурракка?

Отам 60-йилларнинг охирида етимлар учун бино қуриб берди. Раҳимхоннинг айтишича, гарчи умрида қурилиш билан шуғуланмаган бўлса-да, бинонинг лойиҳасини отамнинг ўзи чизиб берган экан. Кўпчилик бунинг учун алоҳида меъмор ёллаш кераклигини айтса-да, отам бу ишни батамом ўз зиммасига олган, ҳаммани лол қолдириб, бинойидек лойиҳани бир ўзи тайёрлаган, бинонинг то пойдеворидан пардоз-андозигача барча харажатларни ўз чўнтагидан тўлаган экан.

Отам кўпинча бўш пайтларида мен билан Ҳасанни Кобул ташқарисидаги Қарға кўли соҳилига саёҳатга олиб борарди. Нимагадир бунақа пайтларда Ҳасаннинг биз билан боришига ғайирлигим келарди. «Ҳасан ичбуруғ бўп қопти, у боролмайди», дея баҳона қилардим. Бечора Ҳасан ҳам индамай бош ирғаб менинг гапимни маъқуларди.

Баъзида учовлашиб кўлга борганимизда Ҳасан билан кўлга тош улоқтириш ўйнардик. Ҳасан отган тош сув сатҳида етти-саккиз марта сакраб, кейин чўкиб кетар, меники эса, беш мартадан ошмасди. Буни кўриб, отамнинг чиройи очилар, Ҳасаннинг елкасини қоқиб, ҳатто қучиб қўяр, буни кўриб, менинг ичим ёниб кетарди...

Етимлар уйининг очилиши катта маросимга айланиб кетганди. Отам унинг очилишида ҳам-

манинг олдига чиқиб, маъруза қилганди. Ўшанда унинг зангори костюми, қорақўл телпаги ўзига жуда ярашиб турарди. Ўша пайт кучли шамол туриб, отамнинг бошидаги телпакни учирмоқчи бўлган, у телпагини ечиб менга тутқазган, ўзи эса «ўйлайманки, бу бинонинг пойдевори менинг бошимдаги бўрк сингари омонат эмас», деб ҳазиллашган, ҳаммани кулдирганди.

Ўшанда мен отамнинг ёнида турганча ич-ичимда алланечук ғурурланиб, тўлқинланиб кетганман. Одамлар отамнинг ёнимга келиб, унинг қўлини олиб табриклашар, шу қаторда мен билан ҳам қўл бериш сўрашишарди.

Отам ҳар кимга ҳам ишонавермасди. Раҳимхон унинг энг яқин дўсти ва ҳамкори эди. Улар гилам экспорти бўйича ширкат тузишган, бир-галикда очган дорихона ва ресторанлари ҳам бор эди. Раҳимхон нимагадир ҳалигача уйланмаган эди.

Отам онамни ёқтириб уйланган эди. Онамнинг исми София Акрамий бўлиб, у Кобулнинг энг гўзал қизларидан бири экан, университетда талабаларга форс мумтоз адабиётидан сабоқ бераркан. Онамнинг томирида қироллар қони оқаркан, шу боис, отам уни дўсту душманнинг олдидан эркалаб, «менинг маликам» деб атар, онам ҳам бу унвонга ҳар тарафлама муносиб экан.

Онамдан менга бой кутубхона мерос бўлиб қолганди.

Отам атрофидаги ҳамма нарса ўзи истагандек бўлишини истар, шунга ҳаракат қиларди. Лекин негадир у мени ўзгартиролмас, бундан чамаси асабийлашиб юрарди. Отам бутун дунёни оқ ва қора рангларда кўрар, нима оқу нима

қоралигини эса, фақат ўз дунёқараши орқали ҳал этарди. Бу эса, инсонда ҳам меҳр, ҳам кўрқув, ҳатто нафрат ҳам уйғотарди.

Бешинчи синфда ислом дарслари ўтила бошлади. Юзидан нур ёғилиб турадиган, миқти чол бизга шарият аҳкомларини, иймон сабоқлари, намоз, рўза, закот, ҳаж арконларини ўргата бошлади. У бизга Қуръон сураларини қироат билан ўқишни ўргатар, ҳалол ва ҳаромни фарқлашни уқтирарди. Унинг айтишича, маст қилувчи ичимликларни ичиш оғир гуноҳ бўлиб, Қиёматда қаттиқ сўроқ қилинаркан.

Бироқ ўша пайтларда Кобулда ичувчилар жуда кўп учрар, ҳеч кимни ичгани учун одамларнинг кўз ўнгида савалашмасди.

Бобо диний расму ойинларга ҳам истехзо билан қарар, ичиш, чекишдан қайтмасди. Мен мактабда муаллимларимдан эшитган маърузаларни эслатиб, ичиш ва чекиш Худога хуш келмаслигини айтсам, отам мийиғида кулиб, «э болам, Худонинг мендан бошқа ишиям кўп», деб қўя қоларди.

– Дунёда битта оғир гуноҳ бор, – дерди отам. – Бу ўғирлик. У барча гуноҳларнинг отасидир. Қотил ҳаётингни ўғирлайди. Аёллардан эрини, болалардан отасини тортиб олади. Ёлғон бошқаларнинг ишончини ўғирлайди. Қаллоб адолатни ўғирлайди. Тушуняпсанми? Ҳаммасининг замирида ўғирлик ётади.

Отамни тушунардим. У беш ёшга тўлганида, бобомнинг уйига ўғри тушган ва уни бўғизлаб кетган. Тез орада ўғрини тутишган ва бомдод намозига икки соат қолганда уни қайрағоч шохига осиб ўлдиришган. Шунинг учун отам ўғри-

ларни ҳаммадан баттар ёмон кўраркан. Буни менга Раҳимхон айтиб берганди.

Мен ҳар доим отамнинг менга нисбатан алақандай совуққонлигини сезардим. Гоҳида у бегоналарнинг боласи учун ҳашаматли бино қуриб, менга – ўз боласига етарлича меҳр беролмаётганидан ўкинар, ич-ичимдан отамнинг пулига қурилган етимхонада ялло қилиб яшаётган чурвақаларни ёмон кўриб кетардим.

Балким мен уни севимли хотинидан жудо қилганим учун унча ёқтирмас?

Мен болалигимдан адабиётга қизиқардим. Мактабдаги баҳру-байт мусобақаларида кўпинча ғолиб чиқар, шу боис, синфдошларим бундай баҳсларда мен билан битта гуруҳда ўйнашни истардилар. Мен Умар Хайём, Ҳофиз, Румийнинг жуда кўп шеърларини ёддан билардим.

Ҳатто бир гал мен бутун синфни баҳру-байтга чорлаб, ҳаммани мот қилгандим. Бироқ, уйга бориб, хурсандчилигимни отам билан баҳам кўрмоқчи бўлганимда, Бобо «яхши», дея лоқайдгина қўл силтаб қўя қолганди.

Гарчи онамдан жуда кўп китоб қолган бўлса-да, топган пулимни китоб сотиб олишга сарфлардим.

Албатта адабиёт муаллимасининг эри бўлиш бошқа масала. Лекин, отам ўғлининг ҳам боши билан китобга шўнғиб, шеърхонликка муккасидан кетишини орзу қилмагани аниқ.

Сезардим, отам менинг шоиртабиат йигит эмас, балки мард, жасур, кучли эркак бўлишимни истарди.

1970 йилда бўлиб ўтган футбол бўйича жаҳон чемпионатини уйдан силжимамай, Эрон телеви-

дениеси орқали (у пайтда Афғонистонда теле-видение очилмаганди) ҳамма ишни четга суриб томоша қилганди.

Отам менда ҳам футболга қизиқиш уйғотишга уриниб кўрди. Қайсидир жамоага бориб ёздириб келди. Майдонда чилчўпдек оёқларим билан югурарканман, тўпга етолмас, ўйин тугаши билан шаталоқ отганча уйга югурардим. Жамоа сафида рақиб дарвозасига бирорта гол уриш тугул, ҳатто тўпни керакли ҳужумга ошириб беришни ҳам удалолмаганимдан сўнг, гуруҳдагилар мен билан қизиқмай қўйишди.

Отам шунда ҳам бўш келмади. Мендан лоақал футбол ишқибози чиқишига умид қилиб, ўзи билан томошага олиб борди. Мен отамнинг эътиборини қозониш учун ёлғондакам ўзимни футбол фанатидек кўрсатишга уриниб кўрдим: кобуликлар Қандаҳор жамоаси дарвозасига тўп киритганида отамга қўшилиб олқишладим, бизнинг дарвозага пенальти белгилаган судьяни юзлаб ишқибозларга қўшилиб, сўкишга уриндим. Аммо, отам мендаги сохталик, зўрма-зўракиликни англаб етдим, футбол ҳақида мен билан гаплашишни ҳам йиғиштирди.

Кунларнинг бирида отам мени кўпқари мусобақасига олиб борди. Кўпқари мусобақалари у пайтларда Кобулда тез-тез ўтказиб турилар, катта майдонда чавандозлар улоқни бошқалардан аввал қўлга киритиб, маррага етказишга ошиқар, минглаб ишқибозлар майдон четида жамланганча чавандозларни олқишлашарди. Ўшанда бир чавандоз отдан йиқилиб, отларнинг оёғи остида пийпаланиб кетганида, кўрққанимдан йиғлаб юборганман. Талотўпда худди латта қўғирчоқ-

дек янчилиб кетган чавандознинг қонга беланган гавдаси ҳалигача кўз олдимдан кетмайди.

Ўшанда йўлма-йўл ҳиқиллаб келдим. Отам машинасини ҳайдаб бораркан, ўзича норозилик билан сўкинарди.

Шу куни кечки пайт ётоғимга кирарканман, отамнинг Раҳимхон билан қилаётган мунозараси қулоғимга чалинди:

– Нима қипти, тўрт мучаси соғ, ҳавас қилса арзигулик ўғил!

– Лекин, китобга ўралашиб, қизмижоз бўлиб катта бўлаётганидан хавотирдаман. Мен бунақамасдим. Ерга урса, осмонга сагчирдим.

– Ҳа, энди бола-да!

– Биласанми, баъзан кўчада болалар билан ўйнашини кузатиб ўтираман. Болалар уни мазах қилишади, турткилашади. Қўлидаги ўйинчоқларини тортиб олишади. У эса, индамай ўтираверади.

– Сал мулойимроқ йигит бўлса нима қипти?

– Йўқ, унда йигитларга хос нимадир етишмайди. Кеча деразадан кузатиб турсам, болалар уни урмоқчи бўлишди. Ҳасан келиб, ҳаммасини ҳайдаворди. Уйга келгач, «унинг юзига нима қилди?» деб сўрасам, «йиқилиб тушди» дейди. Қара-я! Биласанми, хотиним уни кўз ўнгимда туғмаганида, бу бола менинг пушти камаримдан бўлганига умуман ишонмасдим. Ҳасан бошқача! Унга ҳавас қилса арзийди. Раҳим, биласанми, мен унинг ёшида умуман бошқача эдим. Амирга нимадир етишмайди.

Эртаси куни нонушта пайти Ҳасан мендан нима учун хафароқ эканимни сўради. Мен эса, ўзимни босолмай ўшқирдим:

– Ўчир овозингни!

Зоҳиршоҳ тахтга ўтирган, отам туғилган 1933 йилда Кобулда икки бойвачча маст ҳолатда машинасини ўқдек учириб кетаётиб, эр-хотин ҳазорийни уриб кетади. Улар ҳалок бўлишади. Беш яшар боласи етим қолади.

Бобом судья бўлган. Айбдорларнинг икковини ҳам Қандаҳорга мажбурий ҳарбий хизматга жўнаттиради. Улар кибор хонадондан бўлгани, жабрдийдалар эса, бечора ҳазорийлардан бўлгани учун бундан қаттиқроқ жазо беролмасди.

Марҳумларнинг етим қолган боласини уйга олиб келади. Шу тариқа Бобо Али билан бирга катта бўлишади. Худди мен билан Ҳасанга ўхшаб.

Али Бобога ҳаддан ортиқ содиқ бўлса-да, уни отам бирор марта дўстим деб атамаган. Мен ҳам негадир Ҳасанни ўзимга дўст деб билмасдим. Уни ўзимдан пастроқ кўрардим

Бироқ, болалигимдан Ҳасандан бошқа яқинроқ кишим йўқ эди. Қиш келди дегунча варрак учиришдан бўшамасдик. Унинг қиртишланган боши, шалпанг қулоқлари, қилтириқ гавдаси, касалик туфайли очилиб қолган лабларидаги доимий табассум мен учун бутун Афғонистоннинг тимсоли бўлиб туюлади.

Дарслар бошланиши билан мен эринчоқлашиб борардим. Эрталаб, аранг кўз очган пайтимда, Ҳасан отаси билан намоз ўқиб, мен учун нонушта ҳам тайёрлаб қўйган бўларди. Нонуштадан сўнг отам мени «форд-мустанг» машинасига ўтқазиб мактабга олиб борарди. Ҳасан эса, отаси билан уй ишларига шўнғиб кетарди.

Мактабдан қайтишим билан уйимиз ортидаги тепаликка чиқиб, Ҳасан билан китобхонлик қилардик. Тепаликнинг бир четида эски қабристон бўлиб, унинг дарвозаси олдида бир туп анор ўсарди. Унинг танасига бир пайтлар паким билан «Амир ва Ҳасан – Кобулнинг ҳукмдорлари» дея ўйиб ёзиб қўйгандим. Тўғри, Ҳасан кўплаб ҳазорийлар сингари саводсиз эди. Тўғри-да, хизматкорларга саводхонликнинг нима кераги бор?

Ҳасан жуда зийрак бола эди. Эҳтимол, у мактабга борганида, мендан ҳам аълочи бўлармиди? Баъзида мен унга топишмоқлар ўқиб берсам, у бир зумда жавобини топиб айтарди. Бу менинг гашимни келтира бошлади ва бора-бора умуман топишмоқ айтмай қўйдим.

Лекин мен китоб ўқиб берсам, у қулоқ қоқмай эшитар, у ўзи англаб етган сирли дунёга кириш учун қанчалик муштоқ ва ташна эканини кўзларидан билиб турардим. У айрим китобий сўзларнинг маъносини тушунмас, мендан сўраганида ич-ичимдан ундан кўра билимдонроқ эканимни англаб, қувониб кетардим. У баъзан шундай оддий саволлар берардики, кулгидан ўзимни аранг тутиб қолардим.

– Амир оға, телба дегани нима?

– Бу ҳалиги ақли, одобли, тиришқоқ, билимли деган маънони беради.

– Ҳа, шунақами?

– Истасанг, мен сени телба деб чақираман. Бўладими?

– Эй, қўйсанг-чи, одамни уялтирма!

«Шоҳнома» ҳар иккимизнинг энг сеvimли китобимиз эди. Ҳасанга бир гал Зол ва Рустам қиссасини ўқиб берганим эсимда. Бу мисралар ҳам-ҳамон эсимдан чиқмайди:

*Бу ҳашмат аро Рустами доругир,
Магар чиқти бозор аро ул далер.
Улус кўргач, ул нахли зебосини,
Кичик ёшда бозуи балосини,
Шукуҳи солиб ерни бағрига чок,
Ааби соғаридин бўлуб маст ток.
Тушуб духтари разга кайфияти,
Лабин ўлмакига тилаб нияти.
Қади сарв, бозуси аммо қавий,
Фалак паҳлавонин қилур мултавий.
Тани тоғ, тоғ узра тоғ бош анга,
Агар тутса туфроғ ўлуб тош анга.
Боқиб халқ бир-бирга ҳайрат қарин,
Дер эрди: – Бу қаддинга минг офарин!
Бу аснода икки пиёда магар,
Таҳамтан била бўлдилар ҳамсафар.
Хабарсиз магар Зол эълomidин,
Сўз айтмиш магар Какни пайгомидин.
Кўруб бўйла бозуи пайвастини,
Шукуҳи қавий, қомату бастини,
Дуосида тилни санохон этиб,
Тамошо ҳамул сунъи яздон этиб...¹*

Ҳасанга эса, Рустам ва унинг ўғли Суҳроб қиссаси жуда ёқар, бу саргузаштни у қайта-қайта эшитишни истарди.

– Амир оға, илтимос, яна бир марта ўқиб бер, – дерди у кўзларида ёш билан. – Шунақа таъсирчан ўқийсанки...

Мен эса ҳеч тушунмасдим: у кимга йиғла-япти ўзи? Беихтиёр ўзи билмаган ҳолда ўғлини ўлдириб қўйиб, бошига тупроқ сочаётган

¹ Очилдимурод Мирий (1830 – 1899) таржимасидан фойдаланилди. (Тарж.)

Рустамгами ё ўлими олдидан отасини таниб қолган Сухробгами? Мен бу қиссада ҳеч бир фожиа кўрмасдим. Назаримда, ҳамма оталар ўз ўғлини ёмон кўрадигандек эди.

Гоҳида мен Ҳасанни шунчаки эрмак қилиш учун исталган китобни очардим-да, хаёлимга келган воқеаларни китобий тилда, саҳифалардан кўз узмаган ҳолда «ўқиб» берар, Ҳасан эса, нафасини ичига ютганча, мени тинглар, кейин эса, қувончдан кўзлари чарақлаб кетарди:

– Жуда ажойиб ҳикоя экан, Ҳасан оға, бу нақасини умримда эшитмагандим.

Мен эса, йўл-йўлакай ўзимдан қониқиб борардим. Қаранг-а, мен ичимдан тўқиган нарсалар билан ҳам ўқувчиларнинг эътиборини тортса бўларкан-ку!

Эсимда, кунларнинг бирида мен ўзимнинг илк ҳикоямни ёздим. Атиги ярим соатда. У бир камбағал одам ҳақида эди. У фақир яшаса-да, жуда қувноқ одам эди. Камдан-кам кўз ёш тўкарди. Кунларнинг бирида унинг қўлига сеҳрли қадаҳ тушиб қолади. Агар унинг ичига кўз ёши томса қимматбаҳо дур-жавоҳирларга айланарди. Қадаҳнинг хусусиятини англаган ҳалиги одам энди фақат йиғлашга асос қидира бошлайди. Ҳикоя шундай манзара билан тугайди. Ҳали одам кўз ёш тўкиб ўтирибди. Қадаҳдан эса, дур-гавҳарлар тошиб чиқмоқда. Қўлида қонли пичоқ, оёғи остида эса, хотинининг чавақланган мурдаси...

Мен ҳикояни тугатиб бўлишим билан отамнинг ҳужрасига югурдим. У Раҳимхон билан бирга тамаки чекиб ўтирарди. Отамга ҳикоя ёзганимни айтиб, икки варақни унга тутқаздим.

Отам кулиб қорозларга бир қур кўз ташлади ва қайтариб берди.

– Яхши қилибсан!

Нимадир бўғзимга қадалди. Чиқиб кетмоқчи эдим, Раҳимхон кўлэзмамни олиб қолди.

– Амиржон, менга ташлаб кет, жон деб ўқиб чиқаман!

Бобо наҳотки шу Раҳимхончалик бўлолмас-са? Ўз отам камдан-кам ҳоллардагина исмимга «жон» кўшиб чақиради.

Хонамга кириб, тўйгунча йиғладим. Томиримни кесиб, унда оқаётган отамнинг қонини вужудимни сиқиб чиқаргим келди. Бир пайт қарасам, кимдир елкамни оҳиста туртпти. Қарасам, Раҳимхон:

– Табриклайман, – деди пешонамдан ўпиб. – Зўр чиқибди. Бўшашма! Сендан умидим катта!

Раҳимхоннинг бу илиқ сўзларидан эриб кетаёздим. Эртаси куни ҳикоямни Ҳасанга ҳам ўқиб бердим.

– Ўзинг ёздингми? – Ҳасаннинг қорачиқларида ҳайрат ва қувонч балқиди. Мен камтаринлик билан бош ирғадим.

– Мошоолло, Амир-оға! Қойил!

– Сенга ростдан ҳам ёқдимми?

– Ёқди, Амир оға! Сен ҳали катта ёзувчи бўласан! Сенинг асарларингни бутун дунё севиб ўқийди. Фақат, битта нарсани сўрасам майлими?

– Сўрайвер!

– Бояги одам нимага хотинини ўлдирди? Кўзидан ёш чиқиши учунми?

Мен бош ирғадим. У эса ҳайратланишда давом этиб, деди:

– Одам ўлиши шарт эмас-ку! Ҳалиги одам пиёз тўғрасаям бўларди-ку!

Мени чақмоқ ургандек бўлди. Нега шу фикр менинг миямга келмади. Демак, ёзганларим бир пулга қиммат экан-да! Ҳа, Ҳасан менинг биринчи танқидчим ва адабиётдаги биринчи устозим бўлди.

– Биласанми, – энди гап бошлаганимда, нимадир гумбурлаб кетди. Шу сониядан менинг Ватаним Афғонистон тамомила ўзгарган эди

* * *

Ер ларзага келганди. Автоматларнинг тариллаши эшитилди. Биз меҳмонхонадан югуриб чиқдик. Али оқсоқланганча, бизни вестибюлда қарши олди.

– Дада, нима бўляпти? – сўради Ҳасан отасининг пинжигга тиқилиб. Али иккимизни ҳам бағрига босди.

Кўчаларда тартибсиз отишмалар бошланганди.

– Қўрқманглар, болаларим, ўрдак овлашяпти, – бизни тинчлантирди Али.

Кўчаларда одамларнинг бақир-чақири яққол эшитилиб турарди. Одамлар тунги либосда кўчаларга югуриб чиқишган, уларнинг мудроқ юзларида саросима аксланарди.

Биз бир-биримизнинг пинжимизга кирганча тонг оттирдик. Кўп ўтмай отишмалар ҳам тинди. Бундай нотинчлик биз учун янгилик эди. У пайтлар афғон болалари отишма, қўрқув, таҳлика нималигини билишмасди.

Отам тунда Раҳимхон билан чиқиб кетган экан. Эрталаб ҳовлида унинг машинаси кўринди. Қарасам, отамнинг ранг-қути ўчган, бир аҳволда. Мен уни бу қиёфада ҳечам кўрмагандим.

– Амир! Ҳасан! – деди у қулочини кенг очиб.
– Ҳамма йўллар ёпилган. Телефонлар узилган экан. Сизлардан жуда хавотир олдим...

У ҳар иккимизни бағрига босди. Ўшанда шу қадар бахтли эдимки, ҳатто тунда юз берган кўнгилсизликлар учун ҳам беҳисоб шукур айтишга тайёр эдим.

Тунда ҳеч қандай ўрдак ови бўлмаганини кейинроқ билдик. 1973 йилнинг 17 июль куни Зоҳиршоҳнинг Италияда сафарга кетганидан фойдаланган амакиваччаси Довудхон давлат тўнтаришини амалга оширган, мамлакатда монархия йўқ қилинган эди.

...Эртаси куни Ҳасан билан Бобонинг хонасига кирдим. У Раҳимхон билан қора чой ҳўплаб, Кобул радиосини тинглашарди.

– Амир оға, – қулоғимга шивирлади Ҳасан. – Республика дегани нима?

Мен елкамни қисаман:

– Қаёқдан билай?

– Амир оға? – яна қўлимдан туртди Ҳасан.

– Нима дейсан?

– «Республика» дегани мен билан отамни кўчага чиқариб ҳайдаш дегани эмасмикин?

– Унақа бўлмаса керак, – деб шивирладим унга жавобан.

Ҳасан бир оз ўйланиб қолди:

– Амир оға?

– Оббо...

– Отам билан мени кўчага ҳайдаб чиқаришингизни хоҳламайман.

Беихтиёр жилмайдим:

– Э, фирт жиннисан-а. Ким сизларни ҳайдаяпти?

– Амир оға!

– Ҳа?

– Юр, ўзимизнинг дарахтимизга чиқайлик.

Ҳа, Ҳасан қандай пайтда нима гап айтишни, мавзуни қандай ўзгартиришни яхши биларди. Радиодаги гап-сўзлар ўзимнинг ҳам жонимга текканди. Мана, у ўзининг лаш-лушларини олиш учун кулбасига кетди. Мен эса китоб олгани ётоғимга кирдим. Кейин ошхонага кириб, чўнтагимни тўлдириб ёнғоқ солдим. Ҳасан мени ҳовлида кутиб турарди. Асосий дарвоза орқали чиқиб, тепаликка қараб йўл олдик.

Турнақатор саф тортган ҳовлиларни ортда қолдириб, тор кўчадан югуриб борарканмиз, дафъатан Ҳасаннинг елкасига чақалоқнинг муштидек тош келиб тегди. Орқамга қарадим, биз томонга келаётган Асеф ҳамда унинг икки ошнаси Вали ва Кармални кўриб, дамим ичимга тушди.

Асеф отамнинг яқин дўсти, фуқаро авиацияси учувчиси Маҳмуднинг ўғли эди. Улар биздан бир маҳалла нарида, баланд деворларидан пальма шохлари кўриниб турадиган ҳашаматли уйда турарди. Қўлидан ялтироқ кастет (юпқа металдан ясалган муштлашув қуроли) тушмайдиган бу бола Вазирободда отнинг қашқасидай танилган эди. Немис онадан туғилган, мовийкўз, малласоч бу бола баланд бўйи, ўта бераҳмлиги билан ажралиб турарди. Унинг гапига кирмаган бола борки, кастетнинг зарбидан бенасиб қолмасди.

Асеф қандайдир бир болани то ҳушидан кетганча кастет билан дўппослаганини ўзим кўрганман. Уни орқаваротдан «гушхўр» (қулоқхўр) деб ҳам чақиришарди. Варрақлар мусобақаси-

да бир бола Асефни мағлуб этгани учун, унинг қулоғини тишлаб узиб олганди. Алини «Бабалу, ғилай эшак, япалоқбурун» деб, ҳақорат қилиб қочадиган болаларнинг энг ашаддийси ҳам Асеф эди.

Мана, у қўлини чўнтагига тиқиб, биз тарафга одимлаб келяпти. Ҳасан негадир ўзини менинг панамга олди.

– Салом, такалар! – бу унинг энг юмшоқ мурожаати эди. Учови ҳам бизга яқинлашди.

Одатда, Бободан кўрққани учун Асеф менга унча тегинмасди. У тўғри келиб, Ҳасаннинг тумшуғидан тутиб, ўзига қаратди.

– Эй, япалоқбурун, Бабалу яхши юрибдими? – Ҳасан индамади. Фақат бир қадам тисарилди.

– Янгиликни эшитдингларми, болалар, – сўради у тишларини ғижирлатиб. – Энди шоҳ йўқ. Яшасин, Довудхон. Айтганча, биласанми Амир, у отамнинг таниши бўлади.

– Мениям, – дедим ўзим нима деётганимнинг фарқига бормай. «Мениям», Асеф лунжини қийшайтириб, мени масхара қилди. Шериклари унга кўшилиб хахолади. Эҳ, қанийди, Бобо ёнимда бўлганида эди.

– Агар Довудхон бизникига кеп қолса, мен у билан юзма-юз эркакчасига гаплашаман, – қариллади Асеф. – Гитлердай бўлиш керак! Ундан ўрнак олинг, дейман!

Ундан нафратланиб кетдим. Гитлердек қонхўрни мақтаб турган одамдан яна нимани кутиш мумкин?

– Отам Гитлер аҳмоқ, у кўп одамларни қирворган, деганди, – мен ўз овозимни аранг танидим.

Нималар деяпман? Жим турсам бўларди-ку!
Асеф пихиллаб кулди:

– Онам ҳам шунақа деганди. У немис, балки унга шунақа туюлгандир? Лекин мен бу фикрга қўшилмайман. Ҳақиқатни биздан яширишади.

– Ким яширяпти? Тупурдим сенинг ҳақиқатингга!

Лекин тилимни тиймасам қийин бўлади.
Отам ҳозир ёнимдамас-да!

– Сенга битта китоб бераман, – қўлини белига тиради Асеф. – Бунақасини мактабда ўқитишмайди. Ўша китобни ўқиб, кўзим очилди. Энди менинг ўз қарашларим бор. Янги президент билан кўришиб қолсам, унга ҳаммасини айтаман. Гитлер улгурмаган бўлса, биз улгураимиз.

Асефнинг мовий кўзлари Ҳасанда тўхтади:

– Афғонистон – пуштунлар юрти. Манави пачоқбурунлар эса, мамлакатимизга умуман ярашмайди. Буларни йўқотиш керак, дейман Довудхонга!

«Довудхон аҳмоқ экан-да, сен мишиқи билан пачакилашиб ўтирса!»

– Мен Довудхонга «иркит ҳазорийларни йўқотишга шоҳнинг журъати етмаганди, сиз бунга қодирсиз» дейман!

– Бизнинг йўлимизни тўсма, – дедим овозим титраб. – Биз сенга тегмаймиз.

– Ростданми? – Асеф яна мазаммат қилди ва чўнтагидан ҳаммада даҳшат уйғотувчи ўша машъум, ярқироқ кастетини чиқарди. – Жа, тегасан-да! Айниқса, манави ҳазорий билан ёнма-ён юришинг ёмонам ғашимга тегаси. Сен бу билан қандай қилиб ўйнайсан? Шу бола сенинг дўстинг бўлдими?

– У менинг дўстим эмас, хизматкорим!

Наҳотки мен шу гапни айтдим? Ахир Ҳасан менга дўстдан ҳам, укадан ҳам яқин эди-ку! Фақат отамнинг дўстлари уйга болалари билан келганда, Ҳасанни ўйинга қўшмас, ҳеч ким йўғида у билан ўйнардим.

Асеф кастетини бармоғида айлантирди:

– Агар ҳазорийларнинг бошини силайдиган сен ва сенинг отангдек аҳмоқлар бўлмаганида, биз бу сичқонхўрлардан аллақачон қутулган бўлардик. Буларни ота-боболарининг майити чириб ётган Ҳазоражот тупроғига ҳайдавориш керак. Сен, Амир, Афғонистонга иснод келтиряпсан.

Мен кўрқа-писа унга қарадим. Унинг нияти жиддий эди. Мана, муштини дўлайтирди. Ҳозир қаншаримни ёрса керак.

Ҳасан зудлик билан эгилиб, ердан нимадир олди. Вали ва Камоллар ҳам дафъатан ортга тисарилишди. Ҳасан доим ўзи билан олиб юрадиган рогаткасига ёнғоқдек тош жойлаб, Асефнинг пешонасини мўлжалга олиб турарди.

– Бизни тинч қўй, ога, – деди Ҳасан майин оҳангда. У ҳатто ҳозир ҳам Асефга ҳурмат билан муурожаат қилаётганди.

– Рогаткани ташла, ҳароми ҳазорий! Кўрмаяпсанми, биз уч кишимиз! Сенлар эса, иккита!

– Лекин, орамиздан фақат бир кишида рогатка бор! Яхшиси, туёғингни шиқиллат! Бўлмаса, энди одамлар сени «Асеф қулоқхўр» эмас, Асеф биркўз деб чақирадиган бўлишади. Тош чап кўзингни косасидан чиқаради.

Ҳамма жим эди. Асеф эса, тошга эмас, Ҳасаннинг кўзларига қараб турарди. Ниҳоят, мушт бўлиб тугилган қўлини ёзиб юборди:

– Ўв, ҳазорий, мен сабрли одамман. Бугунги воқеанинг давоми ҳам бўлади. Сен эса, Амир, бугунги воқеани эсингдан чиқарма! Сенинг манави итваччанг жуда катта хато қилди.

Кейин уларнинг учовиси ҳам ғойиб бўлди. Ҳасан титроқ қўллари билан рогаткасини липасига қистирди.

...Тўнтаришдан кейин ҳам, Кобулда деярли ўзгариш бўлмади. Ҳаёт ўз оқимида давом этарди. 1974 йилнинг қишида ҳовлида Али билан қордан уйча ясаб ўтирардик. Шу пайт отам Ҳасанни чақириб қолди. Ўша куни Ҳасаннинг туғилган куни экани эсимдан чиқай дебди. Отам ҳар йили Ҳасаннинг ҳам, менинг ҳам туғилган кунимизда бизга бирор совға беради.

Бу гал Ҳасан учун қандай совға ҳозирлагани кейинроқ маълум бўлди.

Бобонинг ёнида саватдек салла ўраган ҳинд дўхтир ўтирарди. У пластик операциялар жарроҳи экан. Отам Ҳасаннинг туғилганидан бери кўтарилиб турадиган юқори лабини операция қилиш учун Деҳлидан жарроҳ чақирибди.

Пластик жарроҳлик нима эканини ҳали билмасдик. Доктор Кумар инсон юзидаги нуқсонларни операция йўли билан даволаркан. Бу Ҳасан учун чиндан-да кутилмаган совға эди.

Операция муваффақиятли ўтди. Қишга бориб, унинг ўрни ҳам билинмай кетди. Лабидаги нуқсон сабаб унинг қиёфаси ҳар доим кулиб турарди. Операциядан сўнг бирор маротаба унинг лабида табассум кўрмадим...

...Қиш.

Биринчи қор ёққан тонгда мен ҳаммадан илгари уйғонар, совқотган кўлларимни куҳ-куҳлаб ётоқ кийимим билан ҳовлига чиқардим. Ҳовлимиз, томларимиз, отамнинг машинаси, ҳамма-ҳаммаси қорнинг оппоқ, қалин кўрпаси остида бўларди. Бошим остида мусаффо осмон, қорнинг оқлигидан кўз қамашди. Мен қорни ҳовучлаганча оғзимга солардим. Сокинликни фақат қарғаларнинг қағиллаши бузиб турарди. Оёқяланг зиналардан пастга тушиб, Ҳасанни чақирардим.

Кобулик болалар қишни интиқлик билан кутарди. Айниқса уйингда шинамгина чўян печка қурилган бўлса! Хурсандчиликка яна бир сабаб совуқ кунлари болаларга таътил бериларди. Каср сонлар-у Болгариянинг пойтахти ҳақидаги саволларни вақтинча бўлса-да унутамиз. Уч ой печканинг ёнида Ҳасан билан маза қилиб қарта ўйнаймиз, сешанба кунлари «Кинопарк»да бепул кўрсатиладиган фильмларни кўргани борамиз, ҳовлида қорбобо ясаймиз, тушлиқда маза қилиб шолғом ва гуруч қўшиб пиширилган курма еймиз.

Яна қиш афғон болалари учун варрак учирш мавсуми саналади. Варрак ерга тушиши билан унинг ортидан чопардик. Биринчи бўлиб ким етиб келса, варрак ўшаники бўларди.

Отам ҳам варракбозликка қизиқарди. Бу эса, бизни бир мунча яқинлаштирарди. Ҳар йили қишда Кобулда туманлар бўйича варраклар мусобақаси ўтказиларди.

Бироқ қиш пайтида баъзи бошоғриқ машғулотлар ҳам бўлиб турарди. Мактабларда дарс-

ларни чуқур ўзлаштириш учун кўшимча машғулотлар ҳам ўтказиб турилар, айрим ота-оналар ўз болаларини ана шу машғулотларга ёздирарди. Хайрият, менинг отам бундай тоифага кирмасди.

Биз билан тўғрима-тўғри уйда яшайдиган докторнинг тутқаноқ ўғли Аҳмад (Асефнинг ожиз қурбонларидан бири) ана шу машғулотларга қатнайдиган болаларнинг биттаси эди. Эрталаб мен уларнинг ҳазорий хизматкорлари машинанинг йўлини очиш учун қор курашини, ота-бола уйдан қоп-қора «Опел»да чиқиб, мактабга йўл олишини жимгина кузатиб ўтирар, кейин яна ўринга кириб, бошимгача кўрпани тортар, кейин ўз-ўзидан кўзларим юмилиб, яна ухлаб қолардим.

Мен Кобул қишларини ёқтирардим. Тунда қор учқунларининг эркаланиб ёғишини, печканинг оромбахш иссиғини, деразамиз ортида шамолларнинг товушини яхши кўрардим. Асосийси, дарахтлар оппоқ либосга ўралиб, йўллар муз боғлаганда, Бобо билан муносабатларимиз аксинча, анча илиқлашарди. Чунки варракка бўлган қизиқиш ҳар иккимизни анча яқинлаштиради. Варрак – қамишларни устма-уст боғлаб ясалган «қовурға» ва унинг устидан қопланган юпқа, хитойи қоғоз бир уйда яшайдиган икки одамнинг ҳаётини бирлаштиради, гўё...

Ҳар қишда Кобул туманлари бўйлаб варрак мусобақалари ўтказиларди. Ҳар бир бола учун «ҳаво жанглари» қишки таътилнинг авж нуқта-си саналарди. Масалан, мен мусобақа олдидан кечаси билан ухлолмай чиқар, қўлим билан деворда бутун бошли «соялар театри»ни кўрсатар,

гоҳида кўрпани ҳам четга суриб, балконга чиқиб олардим. Асосий жанг олдида турган аскар ҳам худди менинг аҳволимга тушса керак. Беҳазил. Уруш ва варраklar жанги ўртасида ўхшаш жиҳатлар жуда кўп.

Хуллас, ҳар эҳтимолга қарши пухта тараддуд керак бўлади. Баъзи пайтларда варраklarни биз Ҳасан билан бирга тайёрлардик. Куздан бошлаб чўнтак харжи учун берилган пулларни отам бир пайтлар Ҳиротдан олиб келган чинни от ҳайкалчасининг қорнида тўплаб борардик. Биринчи қор ёғиши билан биз чинни отнинг қорнидаги пулларни олиб, қамиш, елим, каноп ип ва қоғоз сотиб олгани бозорга югурардик. Қоғозни қовурғага ёпиштириш анча вақтни оларди. Ахир варрак енгил, тез ҳаволанадиган бўлиши керак. Варрак учун каноп худди милтиқнинг стволидек муҳим аҳамиятга эга. Ахир рақибнинг варрагини унинг ёрдамида «қирқиш» мумкин-да!

Узунлиги юз элик метр келадиган канопга «суюқ ойна», силикат елими билан ишлов бериб, қуритгач, уни ёғоч ғалтакка ўраш керак. Ҳали оппоқ қор ўрнини баҳор ёмғирларига бўшатмай туриб, ҳар бир кобулик боланинг кафтларида ўтқир каноп ипдан қолган жароҳатларни кўриш мумкин бўлади. Бу яраларнинг битиши учун эса, анча пайт керак бўлади. Биз таътилар тугаб, дарсга киришдан аввал кафтларимизни таққослаб, кимнинг жароҳати чуқурроқ эканини солиштириб кўрардик. Қиш шу тариқа тугаб, янги ўқув йили ана шундай бошланарди.

Кўп ўтмай, варраkbозлар орасида мен билан Ҳасандан ошиб кетадиганлар чиқа бошлади. Бизнинг варраklarимиз ишончлилиги

жиҳатидан бошқаларниқидан унча фарқланмасди. Шунда Бобо бизни варраклари бутун Кобулга шуҳрат қозонган, бир кўзи кўр этикдўз Сайфонинг дўконига бошлаб борди. Унинг мўъжазгина устахонаси Кобул дарёсининг сербута соҳилидан жанубда, гавжум жаддаи Майванд кўчасида жойлашганди. Сайфо ўзининг харидоргир молларини ертўлада сақларди. Бобо ҳар доим менга ва Ҳасанга учтадан варрак ва учтадан ғалтак олиб берадиган бўлди. Мен албатта варраklarнинг энг катта ва чиройлисини танлар, отам эса, Ҳасанга ҳам худди шунақасини олиб берардики, бу менга унча ёқинқирамасди.

Варрак беллашувлари эрта тонгда бошланар ва осмонда биттаям варрак қолмагунча давом этарди. Сўнгги варрак эгаси ғолиб саналарди. Болалар ва катталар кўчаларда, томлардан, тепаликларда туриб, ўз яқинларини олқишлаб туришарди. Мусобақанинг асосий шартлари ўз варрагингни тўғри тарафга йўналтириш, керак пайтда ипни тортиб туриш ва рақиб варрагининг ипини қирқишдан иборат эди. Ҳар бир иштирокчининг қуролбардори бўлар, у пичоқ тифидек ишланган ўткир каноппи вақти-вақти билан тортиб, рақиб варраklarнинг ипини қирқарди. Ҳасан менинг ана шундай қуролбардорим эди.

Бир куни биз билан қўшни турадиган ҳинд бола – улар Кобулга яқинда кўчиб келишганди, – унинг юртида варраklar жанги махсус қоидалар асосида ўтиши, ҳар бир иштирокчи варрагини фақат ўзи учун ажратилган майдончадан чиқмаган ҳолда, маълум бурчак остида ҳавога учириши лозимлигини айтганди.

Биз Ҳасан билан унинг устидан роса кулган-миз. Ҳинд бола британияликлар анча олдин, шўравийлар саксонинчи йилларнинг охирида тушунган ҳақиқатни ҳали англаб етмаганди: Афғон халқи эркинликни севади. Афғонлар қадриятларга содиқ, аммо қоидаларни ёқтиришмайди. Варрақлар жанги – яққол мисол! Варрагингни учиргину, истаганингни қилавер! Ҳеч қандай қоида йўқ. Омадингни берсин, азамат!

Рақиб варраги қирқилганидан кейин у албатта қаергадир бориб қўнади. Агар варрак ортидан югуриб, ким биринчи уни қўлга киритса, варрак ўшанда қолади. Испанияда минглаб мухлисларни ҳаяжонга соладиган коррида баҳслари нимаси биландир менга болалигимни, ўша беғубор дамлардаги варрак мусобақаларини ёдга солади.

Эсимда, бир йили битта варрак баланд варрак учига илиниб қолган, бир бола уни оламан деб дарахт учигача чиққан, кейин салкам ўн метр баландликдан йиқилиб тушиб, оёқлари ва умуртқасини синдириб олган, шунда ҳам варракни ҳеч кимга бермаганди. Варракка биринчи бўлиб қўлинг тегдими – у сеники! Бу қоида эмас. Удум!

Қишки мусобақада осмондаги энг сўнгги варракни қўлга киритиш ҳар бир боланинг энг катта орзуси. Осмонда иккита варрак қолиши билан болалар тезроқ ғолиб варрак тушадиган ерни чамалаб топиш ва сўнгги ўлжани қўлга киритиш пайида бўлишади. Бошлар тепага, кўзлар варракларга қадалади. Сўнгги варракнинг ипи қирқилиши билан талотўп бошланади.

Шамол варракни истаган тарафга учириб кетарди. Болаларнинг ҳаммаси ҳам унинг қў-

надиган жойини аниқ билолмас, бу борада ҳеч ким Ҳасаннинг олдига тушолмасди. У ҳар қандай варрак тушадиган жойни олдиндан билар ва варракдан аввалроқ бориб турарди. Варрак осмонда айлана-айлана Ҳасаннинг қучоғига келиб тушар, варрак ортидан тиллари осилгунча толиқиб чопган болаларнинг ҳафсаласи пир бўлиб қолаверарди.

Булутли қиш кунларидан бири. Биз Ҳасан билан варрак қувардик. Мен унинг ортидан ҳансираганча эргашаман. Тор, жинкўчалар Ҳасанга халал бермайди, у қаерда муйилиш ё ариқ-зовур борлигини яхши билади ва чаққонлик билан ҳаракатланади. Мен ундан бир ёш катта бўлсам ҳам, тез чарчаб қолдим.

– Ҳасан! Тўхта! – дедим нафасим тиқилиб.

У югуриб бораркан, бошини буриб, «бу ёққа чоп» дея навбатдаги муйилишда ғойиб бўлди.

Осмонга қарадим. Шамол варракни бутунлай бошқа тарафга учириб борарди.

– Варракдан айриламиз! У бошқа тарафга қараб учяпти! – бақирдим овозим борича.

– Ортимдан югур, менга ишон, – қайсидир тор кўчадан унинг овози эшитилди.

Бир амаллаб унинг ортидан навбатдаги чорраҳагача чопиб бордим. Ҳасан бор вужуди билан олдинга елиб борарди. Осмонга қарамасди ҳам. Мен қоқилиб йиқилдим, Ҳасан эса, чаққон югуришдан толмасди. Мана, у бир муйилишда ғойиб бўлди. Мен эса тиззамни уқалаганча унинг ортидан эргашдим.

Мен ҳансираб, лойга ботганча, «Истиклол» ўрта мактабининг боғига яқинлашдим. Олча дарахти тагида Ҳасан хотиржам ўтирганча тутмайиз кавшарди.

– Нега ўтирибсан? – сўрадим ўпкам оғзимга тикилиб.

Ҳасан жилмайди:

– Ёнимга ўтир, Амир оға!

Индамай унинг ёнига чўқдим.

– Биз бу ерда нима қиламиз? Варрак бошқа тарафга учиб кетди-ку! Кўрмадингми?

Ҳасан оғзига тутмайиз ташлади:

– Варрак ҳозир шу ерга учиб келади.

Мен ҳатто нафас олишга ҳам қийналар, у эса, бамайлихотир ўтирарди.

– Қаердан биласан?

– Биладан-да!

Ҳасан мен тарафга ўтирилади. Унинг тақир бошида тер томчилари кўринади.

– Мен сени бирор марта алдаганманми, Амир оға?

У билан ҳазиллашгим келди:

– Билмасам, ростдан алдамаганмисан?

– Ундан кўра, лой еганим яхшироқ, – деди у хийла ранжиб.

– Ростданми? Ейиш қўлингдан келадими?

– Лойними? – Ҳасаннинг қисик кўзлари катта-катта очилди.

Биладан, мен шафқатсизман. Мен ўшанда ноўрин гапиргандим. Бироқ Ҳасан билан ўйнашишнинг ҳам завқли тарафлари бор. Ҳашаротларни қийнаган чоғимда ҳам худди шундай ҳиссиёт мени чулғаб олади. Ҳозир у худди чумоли, мен эса қўлимда заррабин тутиб, куёш тифида уни куйдирмоқчи бўлардим.

Хизматкорим менга синовчан тикилиб турарди. Бирдан Ҳасаннинг юзида нимадир ўзгариш сездим. Йўқ, менинг кўз олдимда унинг иккита

қиёфаси намоён бўла бошлади. Бу қиёфалардан бирини мен эсимни таниганимдан бери биламан. Иккинчи қиёфасини эса энди, умримда биринчи марта кўриб турибман.

Ҳасаннинг киприклари пирпиради:

– Агар сен буюрсанг... ейман!

Унинг нигоҳларига ортиқ дош беролмай, юзимни бурдим. Ҳозиргача Ҳасанга ўхшаган тили-ю дили бир хил одамлар билан тил топишга қийналаман.

– Лекин... – Ҳасан бир оз жим қолди-да, қўшиб қўйди: – Сен буни менга раво кўрасанми?

Аҳа, демак, у ҳам мени синовдан ўтказмоқчи. Мен унинг садоқатини, у эса менинг ростгўлликимни синамоқчи.

Зўрма-зўраки илжайдим.

– Жиннимисан, Ҳасан, мен сенга буни раво кўрармидим?

– Биламан, – дея самимий кулимсиради Ҳасан.

Ҳа, очиқ, содда, тўғри одамлар билан гаплашиш жуда қийин. Улар ҳаммани ўзларидек гумон қилишади.

– Мана, – дея осмонга нигоҳ ташлади Ҳасан ва икки қадам чап тарафга юрди.

Мен ҳам осмонга қарадим. Варрак тўғри биз томонга учиб келарди.

Шу пайт болаларнинг шовқин-сурони эшитилди. Ана, варракнинг ортидан чуввос солганда югуришяпти. «Кечикдиларинг, тирранчалар!» Ҳасан қулочини кенг очган чоғда варракнинг ўзи унинг бағрига келиб урилди. Ишонмаяпсиз, а? Аммо бу ҳақиқат!

1975 йилнинг қиш ойлари. Ўшанда Ҳасан сўнги бор варрак қувлаганди. Ўшанда мусобақа Вазир Акбархон, Карте-Чор, Карте - Парван, Микрорайон ва Коте Санги туманлари ўртасида ўтказилганди.

Мусобақадан бир кун аввал кечқурун, Али билан Ҳасан ўз кулбасига кириб кетганди. Отам билан ўтириб, чой ичдик, овқатландик.

– Менимча, эртага сен галаба қозонасан, нима дейсан?

Жим қолдим. Отамнинг овозида алақандай ишонч ва умид бор эди. Бунақа оҳангда олдин ҳечам гапирмаган эди. Шунинг учунми, юрагимнинг туб-тубида қандай бўлмасин ғолиб бўлиш, эртанинг ўзида сўнги варракни уйга опкелиш истаги туғилди. Отам ҳамиша ҳар ишда ғолиб бўлиб келган, ўғли ҳам шундай бўлишини истарди. Демак, мен ютиб чиқаман.

Бобо менинг ҳам кўлимдан иш келишини кўриб қўйсин. Қачонгача ўз уйимда бегонадек яшайман?

Стол атрофида қувноқ суҳбат, ҳазил-хузул, қошиқ-санчқиларнинг жаранги эшитилади ва мени орзулар осмонига чорлайди.

Мана, биз отам билан машинада Пағмонга кетиб борардик. Қовурилган балиқ ва картошка билан тамадди қилиш учун Қарға кўли соҳида тўхтадик. Мана, биз отам билан Маржон лақабли шерни кўриш учун ҳайвонот боғига кетяпмиз. У Раҳимхонга ўхшаб мени «Амиржон» деб эркалайди. Унинг қалби юмшайди ва мени кечиради. Ахир мен ўз онамни, унинг севимли аёлини ўлдирганман-ку!

Отам кунларнинг бирида нақ ўн битта варракни ҳавода кесиб туширганини айтиб, мақта-

ниб қўйди. Мен кулиб, бош ирғарканман, бари бир ўз хаёлларим қанотида парвоз қилардим. Энди менинг ўз мақсадим бор. Бу гал Бобони уялтириб қўймайман.

Кечкурун, мусобақа олдидан уйда, адёлларга ўралиб олганча панжпар (қартанинг бир тури) ўйнардик. Ташқарида шамол гувилаб, дарахтларнинг шохини аёвсиз тебратади. Али пол устида биз учун қўлбола танча ясаб берган. Стол тагида электр иситкич қўйиб, устига адёл ташланган. Совқотсак оёғимизни танчага тиқиб, қарта ташлашамиз.

Бобонинг хонасида эса, Раҳимхон билан бир қанча эркаклар (Асефнинг отаси ҳам бор) суҳбатлашиб ўтиришибди. Девор оша радионинг шанғиллаши эшитилади. «Кобул радиоси»дан Довудхон маъруза ўқимоқда.

Ҳасан битта олтиликни ташлаб, иккита ва-летни ютиб олди:

– Президентнинг айтишича, яқинда Кобулда телевидение очиларкан, – дея билафонлик қилдим мен.

– Ким айтди?

– Довудхон, тентак! Давлат раҳбари!

– Ҳа, лекин Эронда телевизорлар бор экан, – минғирлади Ҳасан.

– Яна шу эронликлар, – дея уф тортдим.

Жуда кўп ҳазорийлар учун Эрон – муқаддас замин. Чунки, Эронда аксарият шиалар яшайди. Бир гал мактабда Эрон ҳақида гап кетганда ўқитувчимиз «бу маҳмадоналар бир қўли билан елкангни, иккинчиси билан киссангни қоқадди. Бу гапни отамга айтганимда «Муаллимнинг ҳам жуда кўп аффонларга ўхшаб, эронликларни

кўролмаса керак, – деганди. – Эрон Осиёдаги энг кучли давлатлардан бири сифатида ривожланыпти, бизнинг Афғонистонни эса, кўпчилик харитадан топиб ҳам беролмайди».

– Сенга албатта битта телевизор олиб бераман, – дедим битта ўнталик чилликни ташларканман.

Ҳасан ўзида йўқ хурсанд.

– Телевизор? Ростданми?

– Албатта, фақат оқ-қорасиданмас, ранглисидан. Унгача биз ҳам анча катта бўлиб қоламиз. Бира тўла иккита оламиз. Биттаси сенга, иккинчиси менга!

– Мен уни расм чизадиган столимнинг устига қўяман, – деди Ҳасан орзумандлик билан.

Илкис ҳазин тортдим. Ҳасан жуда бечора, камбағал бола. Катта бўлганида ҳам, бари бир шу фақирлигича қолади ва отасига ўхшаб мана шу кулбасида яшайверади.

– Эртага оға соҳиб сен билан фахрлансалар керак, – деди Ҳасан дамани уриб оларкан.

– Шунақа деб ўйлайсанми?

– Иншооллоҳ!

– Иншооллоҳ, – дея унинг гапини қайтардим, гарчи бу жумла менга унча ярашмаса ҳам.

Ўйин сўнгида Ҳасаннинг қиролини туз билан урдим. Гарчи мен ютган бўлсам-да, Ҳасан мендан ҳам кўпроқ хурсанд эди. Мен яна қартани чийларканман, Ҳасан атайин менга ютқизиб бермадимикин, деган ўй кечди хаёлимдан.